

Ганна Чепурда
(Черкаси, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ (КІН. 40-Х РР. – ПОЧ. 50-Х РР. XX СТ.)

Метою статті є розгляд специфічних особливостей перетворення природного середовища, передбачених «Великим планом перетворення природи».

У свій час до порушеної нами проблеми побіжно зверталися такі дослідники, як П.Вакулук, П.Сліпченко [8], проте ми спробували подати власне бачення піднятої нами проблеми.

Перетворення природного середовища України було розпочате постановою союзного уряду, в основу якої було покладено програму наступу на засуху та боротьбу за високі й сталі врожаї [1, 539]. Незабаром ця програма стала називатися коротко – Сталінський план перетворення природи («Великий план перетворення природи»). Документ виявився досить довгий і детальний, у декілька десятків сторінок. Цим документом було окреслено об'єм робіт по створенню державних та колгоспних полезахисних насаджень, будівництву та відновленню вже існуючих систем зрошення та осушення земельних ділянок з метою їх подальшого використання в сільському господарстві, активному залученню до зрошення півдня України, використання водних потужностей Дніпра, повсюдного запровадження травопільної системи землеробства в колгоспах та радгоспах УРСР з метою створення бази для високопродуктивного сільського господарства. Турбота про ці питання відтепер ставала предметом уваги вищих партійних і господарських органів.

Історичне значення постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) полягає в тому, що воно вказувало шляхи по подоланню посух та підвищення рівня родючості ґрунтів на величезних територіях країни [2, 31].

У всебічному комплексі заходів перетворення природи одне з головних місць належало лісонасадженню. Відповідно до плану повоєнної відбудови на Україні протягом 1946 – 1950 рр. планувалося здійснити лісовідновлювальні роботи, забезпечивши лісопосадки на площі 252 тис. га та проведення робіт з ущільнення розріджених лісонасаджень та впровадження швидкозростаючих порід лісу [3, 65].

Окрім створення нових лісосмуг планом передбачалось і відновлення вже існуючих, але занедбаних лісосмуг. Так лише на території УРСР до 1950 року планувалось, що колгоспи і радгоспи зможуть відновити близько 89,64 тис. га лісосмуг. З метою створення довговічних та стійких захисних лісонасаджень, які б давали ефект з молодого віку, рекомендувалося включати в насадження як довговічні, так і швидкозростаючі породи дерев, підбирати які слід відповідно до місцевих ґрунтово-кліматичних умов, при посадці захисних насаджень вводити 10 – 15% плодових дерев та кущів [1, 535].

Для здійснення передбаченої планом грандіозної програми лісонасадження лише протягом 1949 – 1955 років в усіх районах країни, які охоплювалися планом перетворення природи, було заплановано виростити понад 33 млрд. саджанців, а в Криму за цей же час 350,0 млн. [2, 33].

Ця велика робота покладалася, перш за все, на створені у 1949 – 50-х роках лісомеліоративні розсадники у системі Міністерства лісового господарства. Лише за 1949 – 1950 рр. в складі лісгоспів і лісництв степових і лісостепових областей планувалося створити 50 нових лісомеліоративних розсадників на площі в 3980 га. Згідно з українською постановою площа посіву в розсадниках повинна була становити в 1948 р. – 430 га, в 1949 р. – 450 га, а в 1950 р. – 470 га.

Починаючи з 1949 р. колгоспи звільнялися від обов'язкових поставок державі сільськогосподарських продуктів з площ, зайнятих під колгоспні лісові розплідники [1, 543]. Увага приділялася й заходам стимулювання робіт зі створення нових лісів.

З метою реалізації постанови Ради Міністрів СРСР і ЦК ВПП(б) від 20 жовтня 1948 р. в Україні були прийняті відповідні урядові постанови: «Про заходи з полезахисного лісонасадження у колгоспах Української РСР» від 10 квітня 1949 р., «Про укладання договорів лісозахисних станцій з колгоспами» від 4 квітня 1949 р., «Про організацію догляду за лісонасадженнями та їх охорону в колгоспах та радгоспах Української РСР» від 16 квітня 1949 р., «Про заходи з охорони полезахисних лісонасаджень від потрав, поломок, порубок і пожеж, а також від пошкоджень шкідниками і хворобами у степових районах УРСР» від 4 червня 1949 р.

Надзвичайно важливою складовою частиною сталінського плану перетворення природи була програма створення ставків, водоймищ та зрошувальних систем. Ще планом повоєнного відновлення передбачалося здійснити будівництво дрібних гідроелектростанцій потужністю 203 тис. кВт для потреб сільського господарства, а також провести водогосподарські заходи з осушення 40 тис. га та зрошення 30 тис. га сільськогосподарських земель з відновленням та будівництвом всіх споруд, які забезпечували їх нормальну експлуатацію [3, 64].

Урядова постанова зобов'язала Міністерство сільського господарства, місцеві радянські та партійні органи звернути особливу увагу на розвиток самопливного зрошення, яке не вимагало значних витрат, а також на повне використання заплавних земель для посівів цінних культур та створення високопродуктивних кормових угідь [1, 456]. Зрошувальна здатність малих річок південних областей УРСР оцінювалась в умовах маловодного року забезпеченістю на 75%, планувалося, що водні ресурси малих річок Миколаївської, Одеської, Запорізької, Херсонської областей дозволять зрошувати до 94 тис. га. Визнавалося, що через відсутність постійного стоку малі річки у цих регіонах потребували багаторічного регулювання [4, 16].

Планувалось, що до кінця 1950 року зрошувальна система охопить близько 500 тис. га. [5, 6]. Також передбачалося повністю відновити до 1950 року зруйновані за роки Великої Вітчизняної війни осушувальні системи (площа в

385000 га, з них по західних областях – 300000 га) та виконати нове будівництво мереж по осушенню на площі 100000 га [5, 13].

Зрошення та обводнення мали перетворити засушливі райони з невисокими і несталими врожайми в райони високопродуктивного сільського господарства. Зрошення та обводнення чорноземних та каштанових ґрунтів південної України підвищить їх родючість і в засушливих районах виникнуть нові можливості всебічного розвитку для всіх галузей сільського господарства та вирощування бавовни, пшениці, рису, та інших сільськогосподарських культур.

Планувалося, що реконструкція на основі застосування зрошення і травопільної системи землеробства приведе до подальшого підвищення врожайності і поліпшення якості зернових культур. Було розроблено і порядок спорудження зрошувальних систем. Землі Одеської, Миколаївської, Херсонської областей переважно були непридатними для зрошення, у зв'язку зі значною зрізаністю рельєфу прирічкових та приморських плато глибокими балками та долинами, а також у зв'язку з високим положенням над рівнем води в джерелах зрошення [4, 18]. Тому іригаційні системи в першу чергу мали проводитися на площах, які потребують менших затрат коштів та електроенергії. Для першої черги зрошування висота підйому води була прийнята не більше 60 метрів. Отже, спочатку пропонувалося будувати водосховища на малих річках та використовувати частину води на гідроенергію, даючи хоча б невеликі, але зрошувані площі [7, 7].

Також передбачалося здійснити будівництво дрібних і середніх гідроелектростанцій на річках УРСР до кінця 1950 року загальною площею в 203 тис. кВт. Підготувати для місцевого транспортного сполучення по річках УРСР 3000 км водних шляхів [5, 6]. Постановою РМ УРСР «Про заходи з боротьби з засухою і упорядкуванням водного господарства УРСР» передбачалось широко розгорнути відновлення і будівництво нових артезіанських свердловин для покращення умов водопостачання колгоспів степової зони УРСР і використання їх для зрошення невеликих ділянок,

довівши їх загальну кількість до кінця 1950 року до 2000 штук [5, 13]. У 1950 р. намічений план був доповнений рішеннями уряду про будівництво великих каналів та розширення зрошуваних земельних площ, а саме постановою Ради Міністрів СРСР від 17 серпня 1950 р. «Про перехід на нову систему зрошення з метою більш повного використання зрошуваних земель та покращення механізації сільськогосподарських робіт» [1, 645]. Серед інших, найважливішим для України була постанова Ради Міністрів СРСР від 20 вересня 1950 р. «Про будівництво Каховської гідроелектростанції на річці Дніпро, Південноукраїнського каналу, Північнокримського каналу та про зрошення земель південних районів України та північних районів Криму» [1, 655]. За задумами партійно-державного керівництва, гідробудівництво, яке розгорталося на півдні України, відкривало перспективи остаточного усунення впливу засухи та суховіїв, перспективи «небувалого економічного розквіту» цього району [6, 9].

Таким чином, поряд з подальшою розробкою методів сухого землеробства, було взято курс на термінове вирішення завдань по збільшенню виробництва зерна на півдні УРСР шляхом розгортання широкого іригаційного будівництва, зрошення поєднане зі створенням полезахисних смуг та суцільних лісових масивів, веденням правильних сівозмін.

Література:

1. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Сборник документов за 50 лет. В 5 т. Т.3, 1941 – 1952 гг. / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. – М. : Политиздат, 1968. – 751 с.
2. Гак Д.В. Великие стройки коммунизма и преобразование природы / Д.В. Гак, И.Н. Романенко. – Симферополь : Крымиздат, 1952.– С. 18.
3. Закон о пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства СССР на 1946 – 1950 гг. – М. : ОГИЗ, 1946. – 89 с.

4. Довідка про електрифікацію та зрошення у південних областях УРСР // ЦДАГО України Ф. 1 Оп. 80 спр. 699. – Арк. 4 – 92.

5. Довідка про можливості забезпечення запланованого зрошення енергією // ЦДАГО України Ф. 1 Оп. 80 спр. 698 – Арк. 7 – 18.

6. Жеребкін Г.П. Великі будови комунізму на Дніпрі і розвиток промисловості Півдня Української РСР / Г.П. Жеребкін. – К. : Наукова думка, 1952. – С. 12.

7. Про зрошення південних степів Придніпров'я // ЦДАГО України Ф. 1 Оп. 80 спр. 701. – Арк. 2 – 12.

8. Вакулюк П.Г. Нариси з історії лісів України / П.Г. Вакулюк. – Ф. : Поліфраст, 2000. – 624 с.; 6. Сліпченко П.С Будівництво і використання колгоспних водойм / П.С. Сліпченко. – К. : Державне видавництво сільськогосподарської літератури УРСР, 1952. – 160 с.